

اخلاق و معماری زورخانه ایی

دکتر حامد حیاتی^{۱*}، علی چهارلنگ^۲، محمد امین عامری^۲

۱. گروه معماری، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

۲. گروه معماری، دانشکده معماری، موسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، ایران

(تاریخ دریافت: ۹۸/۰۸/۲۰، تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۱۸)

چکیده

زمینه: رعایت اصول اخلاقی و توجه به جایگاه انسان براساس آموزه های اسلامی تاثیر عمیقی بر سبک زندگی و معماری بناهای سنتی ایران نهاده است. بنابراین رابطه معنادار بین معماری و اخلاق همواره تامین کننده نیازهای معنوی انسان است، تا از این طریق در فضای معماری به تعادل و آرامش برسد. بر همین اساس آموزه های اسلامی با محوریت اخلاق از عوامل بسیار مهم در روند شکل گیری معماری زورخانه ایی است که نقش کلیدی در هویت بخشی به کالبد فضایی زورخانه داشته است. پرسشی که در این تحقیق مطرح می شود عبارت است از: نحوه تجلی توصیه های اخلاقی متأثر از آموزه های اسلامی در معماری زورخانه ایی چگونه است؟ به منظور پاسخگویی به این پرسش زورخانه های با ارزش معماری در اقلیم گرم و خشک (کسنویه، یزد) و اقلیم سرد و کوهستانی (طیب، خرم آباد) به طور هدفمند به منزله نمونه پژوهشی انتخاب شده است. در این مقاله ارزشهای اخلاقی به مثابه متغیر مستقلی هست که بر ساختار کالبدی زورخانه به عنوان متغیر وابسته، موثر واقع می شود.

نتیجه گیری: نتایج پژوهش نشان میدهد که توصیه های اخلاقی در معماری زورخانه ایی مورد توجه بوده است و تاثیرات آن در قالب رعایت تواضع و فروتنی، فتوت و جوانمردی، تقدس و معنویت، محرمیت (درونگرایی)، سادگی و بی آلیشی، تعادل اخلاقی و کنترل خشم و طهارت و پاکیزگی تجلی یافته است.

کلیدواژگان: زورخانه، ارزشهای اخلاقی، معماری زورخانه ایی، آموزه های اسلامی

سر آغاز

زور به معنای توانایی، قوه، نیرو، قوت و توانایی است. زورخانه اسم مرکب، به معنای جایی که در آن ورزشهای قدیمی و باشگاه ورزش های باستانی آمده است. زورخانه باز، زورخانه بازی، زورخانه چی، زورخانه دار، زورخانه داری، زورخانه کار و زورخانه کاری مهمترین ترکیبات بر آمده از این واژه و مفهوم ورزشی به شمار می روند. (۱) فلسفه وجودی نهاد زورخانه دارای مفاهیم عمیق فلسفی، دینی، آئینی، تربیتی، اسطوره ای، پهلوانی و اخلاقی است که محور عمده آن ترویج خدشناسی، دفاع از وطن و مظلوم بوده است. از مفاهیم مورد توجه گذشتگان، توجه به ارزشهای اخلاقی به شمار می آید که نمود آن را می توان در متن زندگی آنان و نیز کالبد بناهای شهری به چشم دید. (۲) در زمان های گذشته معماران سنتی برای معماری بنا حساسیت بخصوصی داشتند که علاوه بر زیبایی در آنها اصول دینی، فرهنگی، اخلاقی را لحاظ می کردند و ملاک طراحی خود قرار می دادند. (۳).

یکی از این مکانها زورخانه است که معماری آن بر اساس معیارهای اخلاقی مثل تواضع و فروتنی، فتوت و جوانمردی، سادگی و قناعت، پاکی و خلوص نیت شکل گرفته است. مسئله تحقیق چستی اصول اخلاقی در شکل گیری معماری زورخانه ایی بر اساس آموزه های اسلامی است و هدف از این پژوهش تبیین جایگاه اخلاق در حوضه معماری و نحوه به کارگیری آن در معماری زورخانه ایی است. برای پی بردن به رابطه میان این دو متغیر، روش تحقیق آن نوع تاریخی - تفسیری انتخاب شده است. در همین راستا به طور هدفمند **زورخانه طیب خرم آباد** و **زورخانه کسنویه** یزد به عنوان نمونه موردی بررسی می شوند.

نویسنده مسئول: نشانی الکترونیکی: hamedhayaty@yahoo.com

مفهوم اخلاق

واژه اخلاق به معنای خوی ها، جمع خلق معنا شده است. واژه خلق را نیز می توان با استناد به فرهنگ لغت چنین معنا کرد: خوی، طبع، سنجیه و عادت (۴). به طور ساده می توان چنین بیان کرد که فرهنگ اخلاقی اعمال، اعتقادات و معیارهای مربوط به درست و نادرست افراد یا گروهها را در برمی گیرد. (۵) اخلاق، ماهیت و ارزش غایی معیارهایی است که اعمال انسانی با آنها مورد قضاوت قرار می گیرد. (۶) نقش اخلاق در عملکردها و رفتارها، در تصمیم گیریها و انتخابها و در برخوردها و ارتباط ها، مهم و تعیین کننده است. اخلاق مجموعه ای از معانی ویژگیهای مستقر و ثابت در نهاد انسان است که در پرتو آن، رفتار در نظر انسان نیک و یا زشت نشان داده می شود و از این رو فرد به انجام آن اقدام می نماید و یا از انجام آن خودداری می ورزد (۷).

اخلاق و معماری

اخلاق ریشه در تمام کارها و اندیشه های انسانی و جهان بینی انسان دارد (۸) و معماری و شهر سازی یکی از حرفه های مرتبط با مفاهیم اخلاقی ست (۹)، که ارتباط و تاثیر ممتازی در زمینه های مختلف انسانی از قبیل رفتار و فرهنگ دارد (۱۰)، و رعایت ارزشهای اخلاقی در آن ضروری می نماید. (۱۱) این ارتباط در معماری سنتی ایران از رساله معماریه، اخلاق حرف معماری، فتوت نامه بنایان و دیگر موارد مرتبط قابل استنباط است. (۱۲) معماری عرصه ای برای بروز و ظهور زندگی فردی، اجتماعی و نموده های هنجاری همچون اخلاق است. همین موضوع موجب می گردد تا عوامل تأثیرگذار در معماری با ویژگی های خاص در کالبد و معنای آن نمود پیدا کند. بنابراین رابطه بین معماری، اخلاق و هنجارهای اجتماعی ارضاء کننده خواست و نیاز انسان است تا از این طریق در فضای معماری به آرامش برسد (۱۳).

جدول ۱: مولفه های اخلاقی در معماری زورخانه

توصیه های اخلاقی بر اساس آموزه های اسلامی	مولفه های اخلاقی	نحوه تجلی مولفه های اخلاقی در کالبد زورخانه
ای کسانی که ایمان آورده اید! هر کس از شما، از آیین خود بازگردد (به خدا زبانی نمی رساند)؛ خداوند به زودی جمعیتی را می آورد که آنها را دوست دارد و آنان (نیز) او را دوست دارند؛ در برابر مؤمنان متواضع، در برابر کافران سرسخت و نیرومندند (سوره مائده، آیه ۵۴). بر روی زمین، با تکبر راه مروا تو نمی توانی زمین را بشکافی، و طول قامت هرگز به کوهها نمی رسد (اسراء/۳۷).	تواضع و فروتنی	گود زورخانه را پایین تر در نظر می گرفتند تا ورزشکاران خود را پایین تر از مردم احساس کنند و دچار غرور و تکبر نشوند. درب ورودی زورخانه را کوتاه در نظر می گرفتند تا هنگام ورود مجبور به خم کردن سر بشوند.
جوانمرد کسی است که وقتی قدرت یابد ببخشايد و چون توانمند شد عطا کند و چون چیزی از او خواسته شد نیاز را برآورد (غرر الحکم، ج ۷، ص ۳۴۶).	فتوت و جوانمردی	ایجاد فرم هشت ضلعی در فضای گود جهت انجام مناسب تمرینات و حرکات پهلوانی ایجاد فضای غرفه در کنار گود جهت تجمع پهلوانان و برقراری تعاملات اجتماعی و همچنین یادگیری مفاهیم اخلاقی و پهلوانی
(أَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ) آگاه باشید، تنها با یاد خدا دلها آرامش می یابد! (عد/۲۸).	تقدس و معنویت (پروورش روح و جسم)	قرار گیری گنبد مدور با پنجره های متعدد و تابش نور به گود، و ارتفاع زیاد کف تا زیر گنبد نشان دهنده قداست مکان و موجب ضعیف شمردن انسان میشود.
ای کسانی که ایمان آورده اید در خانه هائی غیر از خانه خود وارد نشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن خانه سلام کنید، این برای شما بهتر است، شاید متذکر شوید. (نور/۲۸)	محرمیت (درونگرایی)	به دلیل اینکه زورخانه فضایی مردانه است و جهت انجام فعالیت های ورزش پوشش خاصی را می طلبد بنابراین جهت ایجاد محرمیت، دسترسی به فضای ورودی زورخانه را با راهرو و یا هشتی بصورت غیرمستقیم طراحی می کردند.
رسول خدا فرمود: هر کس ساختمانی به خاطر ریا و خودنمایی و فخر فروشی بسازد، در روز قیامت آن بنا در حالی که از آتش شعله ور است، از زمین هفتم به دوش می کشد، سپس آن بنای شعله ور به گردنش می بیچد و با او به قهر جهنم پیش می رود مگر آنکه توبه کند.	سادگی و بی آلابی	ساختمان زورخانه ساده و بدون تزئینات است. فقط به بخش های اصلی زورخانه پرداخته شده است. استفاده از مصالح سنتی و بومی نظیر: آجر فرش، خشت، گل، کاه گل، گچ و...
همان کسانی که از گناهان بزرگ و از کارهای زشت دوری می کنند و هنگامی که [به مردم] خشم می گیرند، راه چشم پوشی و گذشت را برمی گزینند (آیه ۳۷ سوره شوری)	تعادل اخلاقی و کنترل خشم	رعایت اصول اولیه معماری (تقارن، ایستایی، مرکزیت گرایی، تناسب مقیاس، ریتم، مصالح همگن، سلسله مراتب) در شکل گیری کالبد زورخانه نقش بسزایی دارند و نظم بصری و تعادل در بنا ایجاد می کنند به نحوی که با قرارگیری ورزشکاران در فضا اصلی زورخانه حس آرامش و تعادل القا می شود.
پیامبر اکرم (ص) به نظافت توصیه فرموده و به خاطر اهمیت نظافت و بهداشت، آنرا قرین وهمردیف ایمان قرار داده و می فرماید: «النظافه من الایمان؛ نظافت و ایمان عضو جدایی ناپذیر از یک دیگرند»، چون انسان زیبا، با هر چیزی که سر و کار دارد باید دارای رنگ معنوی و در واقع الهی باشد.	طهارت و پاکیزگی	تعمیه هواکش در اطراف گود برای ایجاد کوران هوا و تهویه گود. تعمیه کفش کن در قسمت ورودی به زورخانه ایجاد حمام و رختکن برای استحمام و پاکیزگی

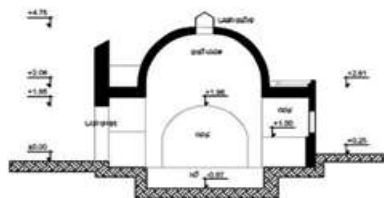
در زورخانه های ایران توجه به مسائل اخلاقی از نکات قابل توجه بوده تا از حیطة مشخص شده اخلاقیات در جامعه خارج نگردد. در

مؤلفه های اخلاق در معماری زورخانه ای ایران

شخصی بود در فضایل خلقی کامل و از دنیا و ردایل نفسانی مجتنب (۱۶). آیین فتوت ترجیح دادن دیگران بر خود، گذشتن از لغزش دیگران، بخشندگی، حفظ شرف و ناموس، اظهار غیرت، دستگیری از مستمندان، حمایت از یاران و... بود. (۱۷) طراحی فضای گود به شکلی است که با فرارگیری گروهی پهلوانان در فضای منظم (هشت ضلعی)، هر ورزشکار بر اساس درجه پهلوانی در جای مشخص خود قرار می گیرد. همچنین ایجاد فضای غرفه در اطراف گود جهت انجام تعاملات اجتماعی و سیاسی و تماشا و آموزش حرکات خاص پهلوانی در زورخانه بنا شده است.

تقدس و معنویت (پرورش روح و جسم)

سقف زورخانه ها اغلب گنبدی است که درست در زیر آن گود قرار دارد. گنبد در زورخانه را گذشته از جنبه معماری آن نشانه ایی از نیروی آسمانی و ارتباط با عالم بالا میدانسته اند. لذا چرخیدن ورزشکاران در زیر گنبد نوعی ارتباط متافیزیکی با گردش جهان خلقت است. تعبیه نورگیر در فضای بالای سقف یا جداره های گنبد علاوه بر ایجاد کوران و تهویه هوا گود، بعلت ارتفاع گود نسبت به فضاهای دیگر و تابش نور به داخل فضای، هنگام انجام حرکات ورزشی نگاه ها به سوی بالا می کشاند. در زورخانه به عنوان یک فضای وحدت خواه و مرکزگرای عرفانی، گنبد اهمیت فراوانی می یابد. زورخانه کسنویه یزد دارای یک گنبد در بالای گود و زورخانه طیب خرم آباد دارای دو گنبد یکی بر روی حوضخانه و دیگری بر روی فضای گود زورخانه هست که بر روی چهارستون جرز آجری ساخته شده است و چند گنبد عرقچین در اطراف گنبد اصلی و در سمت شرقی آن دارد. (۱۸). (نگاره شماره ۲)

نگاره ۲: قرارگیری گنبد نسبت به گود زورخانه کسنویه یزد

محرمیت: در اکثر زورخانه ها فضاهای ورودی با فضای گود از طریق یک دالان مرتبط می شوند. در زورخانه ی کسنویه یزد پس از گذر از درب اصلی با یک راهروی کوچک به فضای اصلی و گود زورخانه وارد

حقیقت معماری ایران از دیرباز دارای چند اصل اخلاقی مطابق با اصول اسلام بود که به خوبی در معماری زورخانه ای نمایان گردید. این اصول از دیدگاه استاد پیرنیا شامل مردم واری، پرهیز از بیهودگی، خودبستگی و درونگرایی بودند. معماران مسلمان به اندازه صلاحیت معنوی و فنی خود کوشیده اند تا از اعتقادات و اصول اخلاقی و مبانی دین اسلام در آثار خود بهره گرفته و هنری را ارائه دهند که بازتابی از امور عبادی و اعتقادی آنها باشد و در حد توان، آثارشان را به درجهای از مقبولیت و شایستگی برسانند. (۱۴) تجلی ارزشهای اخلاقی در آثار معماری زورخانه ایی را می توان در تواضع و فروتنی، پهلوانی و جوانمردی، تقدس و معنویت، محرمیت و درون گرایی، سادگی و بی آلایشی، پاکدامنی و عفت، تعادل اخلاقی، ایمان و اعتقاد و طهارت و پاکیزگی جست. معماری سنتی با رعایت همین اصول در کالبد و عملکردهای زورخانه به دستاوردهای خاصی در چگونگی ساماندهی به محیط زورخانه ایی رسیده است که می توان از این دستاوردها به عنوان مؤلفه های اخلاقی یاد کرد.

تجلی مؤلفه های اخلاقی در معماری زورخانه ایی

تواضع و فروتنی: زورگری و پهلوانی ایجاد خودخواهی و کبر می کند، برای رفع نخوت و خودخواهی پهلوانان لازم می دانستند برای ورود به زورخانه خم شوند. برای اعمال این امر زورخانه دارای در ورودی بسیار کوتاهی است تا هر کس در هر مقام که باشد، هنگام ورود به احترام مجبور به سرخم کردن شود و به این طریق رفتار بزرگ و متواضعانه و فروتنی را همواره از یاد نبرد. همچنین فضای گود را پایین تر از سطح زورخانه قرار می دادند تا ورزشکاران هنگام قرارگیری در گود خود را پایین تر از دیگران احساس کنند و دچار غرور و تکبر نشوند. (نگاره شماره ۱)

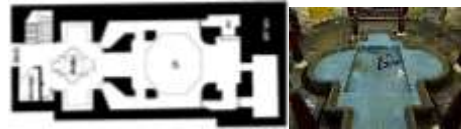
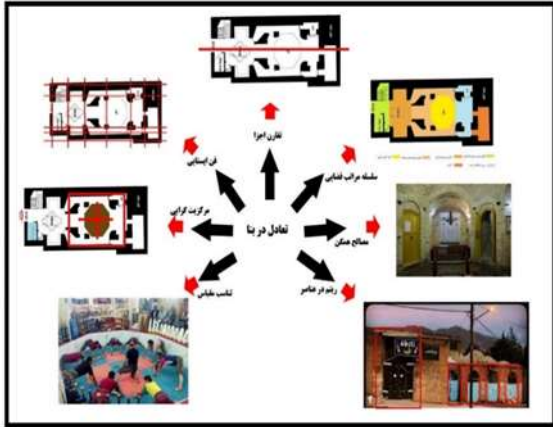

نگاره ۱: نحوه قرارگیری ورزشکاران در گود

فتوت و جوانمردی: فتوت در لغت به معنی جوانمردی است اما در اصطلاح برای کسی که به دواعی طبیعی و کدورت های بشری آلوده نشده و متصف به صفات ملکی بوده و به نهایت کمال رسیده و از صفات و عادات بهیمی برکنار است. (۱۵) فتی، جوانمردی است و جوانمرد

هندسی منظم و سقف مدور نورانی در بالای گود حس تعادل، مساوات و فروکش کردن خشم را القا میکند. (نگاره شماره ۵).

می شویم (۱۹) (نگاره شماره ۴). در زورخانه طیب نیز جهت ایجاد دسترسی غیر مستقیم از فضای پیش ورودی به شکل هشتی استفاده شده است. (نگاره شماره ۳)

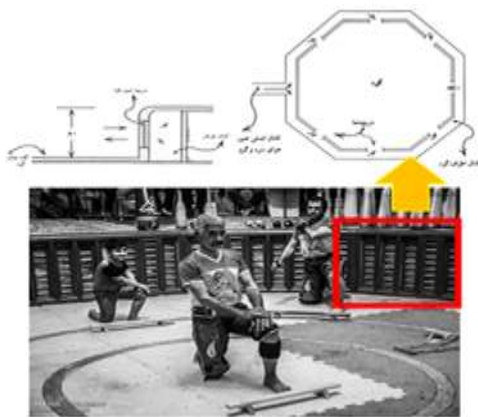

نگاره ۳: استفاده از فضای پیش ورودی در زورخانه کسنویه یزد و زورخانه طیب خرم آباد

نگاره ۵: بررسی مولفه های تعادل در زورخانه طیب خرم آباد

طهارت و پاکیزگی: فضای زورخانه به علت بسته بودن هنگام انجام فعالیت های فیزیکی ورزشکاران نیازمند تهویه مناسب است. برای حل این مسئله، دیواره های گود توسط کانالهایی که در جداره های آن تعبیه شده، هوا را با ملایمت به خارج انتقال می دهد. هوای داخل گود به طور ملایم از طریق دریچه ها، مکیده می شود و به خارج انتقال می یابد و هوای تازه از پنجره زیر سقف یا اطراف گنبد داخل سالن می شود. (نگاره شماره ۶). همچنین در اغلب زورخانه ها فضای رختکن و حمام جهت استحمام لحاظ شده است.

سادگی و بی آلالشی: تمامی اجزاء بکار رفته در معماری زورخانه ایی ساده هستند، منظور از ساده بودن عدم تجمل گرایی در کالبد است. کالبد بیرونی زورخانه معمولا ساده و فاقد هر گونه نقش و تزئین است. مصالحی که برای زورخانه استفاده می شود تقریبا یکسان هستند. بطوری اکثرا از آجر برای پوشش بیرونی و داخلی استفاده شده است. (نگاره شماره ۴).

نگاره ۶: نحوه تعبیه هواکش در جداره گود

نگاره ۴: استفاده از مصالح سنتی (طیب خرم آباد)

تعادل اخلاقی و کنترل خشم: هر ساختمان برای ایستایی در درجه اول به تعادل نیاز دارد. اصول معماری اسلامی، بر مبنای تعادل که سبب آرامش بیننده میشود، بنا نهاده شده است. (۲۰) معماری زورخانه ایی پیوند عمیقی بین ورزش و مذهب و اخلاق ایجاد میکند، بطوریکه تعادل و کنترل خشم یکی از شاخصه های اصلی پهلوانی به شمار می آید که تجلی آن را در معماری زورخانه می توان یافت. استفاده از تقارن در پلان و مقیاس انسانی فضاهای زورخانه و همچنین مرکزیت گود با تناسبات

نتیجه گیری

نتایج تحقیق نشان می دهد ورزش پهلوانی در ایران از دیر باز در بین ایرانیان از اهمیت زیادی برخوردار بوده است. با توجه به اینکه معماری زورخانه ایی پیوند عمیقی بین ورزش و مذهب و اخلاق ایجاد میکند به

- culture with quality of work life. *Ethics in Science and Technology*; 6(2). (In Persian).
6. Marine N. (2011). Ethics, gem of Iranian arts. *Ethics in Science and Technology*; 6(3). (In Persian).
 7. Momeni N. (2015). Anthropological role analysis in professional ethics. *Ethics in Science and Technology*; 10(4). (In Persian).
 8. Gansler HJ. (1986). A new introduction to moral philosophy. Translated by: Bahreiny H. (2016). Tehran: Fantasy Sky Publication. P. 30. (In Persian).
 9. Nigle T. (2000). False true meaning. Translated by: Naji S. *Harmonium Magazine*; (16): 404. (In Persian).
 10. Deft R. (1995). Theory of organization and structural design. Translated by: Parsaian A, Arabi SM.(2016). Tehran: Trade Studying and Research. P. 638. (In Persian).
 11. Mer LT. (2003). Morals in management. Translated by: Arabi SM, Izady D.(2019) Tehran: Cultural Research Office. P.129. (In Persian).
 12. Bozorg-Magham M. (1991). Divorce and moral relativity. *Keihan Andishe*; (58): 34-58. (In Persian).
 13. Ahmadnezhad A, Farshchiyan AH. (2014). The relationship between ethics and technology in architecture for the Islamic community. *Iran University of Science & Technology*; 2 (3). (In Persian).
 14. Hayati H, Aminpor A, Madany R. (2017). Methodology of authentic elicitation and deduction from Islamic instructions to receive design strategy based on moral-based and faith-based principles (case example: Islamic abode design). *Moral Research*; 6 (2). (In Persian).
 15. Pourdavood E. (2005). *Avesta crumb*. 1st Ed. Tehran: Donyaye Ketab Publication. Pp.57-62. (In Persian).
 16. Kiristian A. (2000). Iran in the Sasanian era. Translated by: Yasemi M. (1999). Tehran: Ghesepardaz Publication. (In Persian).
 17. Ensafpour G. (1974). *Zurkhaneh history and culture*. Tehran: Cultural Research Office. Pp. 22-28. (In Persian).
 18. Sajadi A. (2001). *Zurkhaneh registry project*. Khoramabad/Lorestan: Tourism and Crafts Organization. (In Persian).
 19. Dehghan A. (2005). *Zurkhaneh registry report*. Yazd: Tourism and Crafts Organization. (In Persian).
 20. Hayati H, Aminpor A, Madany R. (2019). The influence of Islamic teachings on the architecture of Iranian houses, case study: traditional home in the warm and dry climate of Iran. *Ethics in Science & Technology*;13(4):1-4. (In Persian).

همین منظور معماران ایرانی با استناد به آیات قرآنی و احادیث انبیا و بهره گیری از دستورالعمل های دینی، مرتبط با اخلاق مداری کالبد زورخانه را به شکلی طراحی نموده اند که هم به لحاظ فرم و عملکرد فضایی متناسب با تمرینات ورزشی پهلوانان باشد و هم جوابگوی نیازهای معنوی و اعتقادی پهلوانان باشند. در همین راستا معماری زورخانه ایی با رویکرد اخلاقی که مهمترین مولفه های آن تواضع و فروتنی، فتوت و جوانمردی، تقدس و معنویت، محرمیت، سادگی و بی آلاشی، تعادل اخلاقی و طهارت و پاکیزگی می باشد به شکلی هنرمندانه در کالبد فضایی و عملکردی زورخانه تجلی یافته است.

ملاحظه های اخلاقی

در این پژوهش مروری با معرفی منابع مورد استفاده، اصل اخلاق امانت داری علمی رعایت و حق معنوی مولفین آثار محترم شمرده شده است.

واژه نامه

1.Zorkhaneh Architecture	معماری زورخانه ای
2.Civility	مردم
3.Introversion	درونگرایی
4.Confidentiality	محرمیت
5.Profursion	اسراف
6.Saving	قتاعت
7.Titvation	طهارت و پاکیزگی
8.Ethical advice	توصیه های اخلاقی
9.Humility	تواضع و فروتنی
10. Chivalry	فتوت و جوانمردی
11. Holiness and spirituality	تدس و معنویت
12. Simplicity and impurity	سادگی و بی آلاشی
13. Chastity	پاکدامنی و عفت
14. Religious beliefs	اعتقادات مذهبی
15. Anger control	کنترل خشم

References

1. Tehranchi M. (1833). Ancient sport from the perspective of value. Tehran: Amirkabir Publication. P.18. (In Persian).
2. Motahari M. (1983). Education and training in Islam. Tehran: Al-Zahra Publication. P.138. (In Persian).
3. Hayati H, Vasigh B, Madany R. (2019). The manifestation of ethical components in the architecture of traditional hot and dry climates of Iran. *Ethics in Science & Technology*;13(4). (In Persian).
4. Amid H. (2016). *Amid persian dictionary*. Tehran: Blue Sky Publication. P. 99. (In Persian)
5. Gharibi Yamchi H, Zarei Matin H, Nikmaram S. (2011). The relationship of institutionalizing ethical